

ANADOLU'DA "KARAMANLICA" KİTABELER

(Grek harfleriyle Türkçe kitabeler)

II

SEMAVİ EYİCE

Birkaç yıl önce yayınladığımız bir makalede Anadolu'nun çeşitli yerlerinde rastlamış olduğumuz Grek harfleriyle yazılmış Türkçe kitabelerden bir kaçını tanıtmıştık.¹ Aradan geçen süre içinde 1841 tarihli bu çeşit bir mezar kitabesi daha İznik'te bulunarak Anastasios İordanoglou (Anastas Yordanoğlu) tarafından yayınlanmıştır.² Genellikle "karamanlica" olarak adlandırılan Grek harfli Türkçe kitabelerin sayılarının pek çok olduğu ve bilhassa ana dilleri türkçe olan, hatta büyük ihtimalle kendileri de Türk aslından gelen bu ortodoks inançlı Anadolu halkının³, yoğun olarak yaşadıkları bölgelerde

¹ Semavi Eyice, *Anadolu'da "Karamanlica" kitâbeler (Grek harfleriyle Türkçe kitabeler)*, "Belleten" XXXIX, sayı 153 (1975) s. 25-48, ve 8 levhada 9 resim.

² Anastasios İordanoglou, *A Karamanlidic funerary Inscription (1841) in Nicaea (İznik) Museum*, "Balkan Studies" XIX (1978) s. 185-191.

³ Biz bu araştırmamızda dilleri Türkçe olan bu Ortodoksların milliyeti üzerinde durmuyoruz, bu evvelce de işaret ettiğimiz gibi ayrıca derinliğine araştırılması gerekli olan bir konudur. Bu vesile ile çok acayip bir kitapta rastlanan bir düşünceye de burada işaret edelim, Muhammed Adil Schmitz du Moulin, *Die Urheimat unserer Vater*, Leipzig tz [1907], s. 94'de bu Müslüman olmuş Hıristiyan yazar, Anadolu Türklerinin esasını Cermenlere bağlamakta ve Türkçe konuşan Ortodoksları da onlardan olarak görmektedir. (Es sind unbedingt ehemalige Deutsche, Urbewohner Kleinasiens. Sie haben und hatten nie etwas mit dem griechischen Volke zu tun). Türkçe konuşan Rumlar hakkında ayrıca bkz. B. Poujoulat, *Voyage à Constantinople, dans l'Asie Mineure...*, Bruxelles 1841, I, s. 69, bu seyyah Uşak Hıristiyanlarından bahsederken, bunların da Kula Hıristiyanları gibi Grekçeyi bilmediklerini, İncil ve kilise dualarını Türkçe okuduklarını yazar ve ona göre bu Grekler, "...ana dillerini unuttuklarından, dejeneresansın ve moral alçalmanın en aşağı kademesinde" bulunmaktadır (!). Yukarıda *not 2'deki yazının* kim tarafından yazıldığı belirtilmeyen özetinde (kşl. s. 224) esas makale metninde yazılmayan bir iddia ortaya atılarak, Anadolu Rumlarının 13. yüzyılda Türkçe konuşmaya zorlandıkları, kaynak gösterilmeksizin bildirilir. Eğer bu görüş gerçeğe uygun olsa, İç Anadolu'da Grekçe konuşan toplulukların olmaması gerekirdi, halbuki, Nevşehir'e yakın, Ürgüp'ün 6-7 km. güneyinde Sinasos Ortodoksları dilleri ve her şeyleri ile Grek

daha başka kitabeleri olduğu muhakkaktır.⁴ Bu halkın Lozan antlaşmasından sonra Yunanistan'a göçe mecbur edilmesiyle bu kitabeler de ihmal edilmiş ve büyük ölçüde kaybolmuştur. Bu ikinci yazımızda elimize geçen yine Grek harfli birkaç Türkçe kitabeyi tanıtmak istiyoruz.⁵ İlk yazımızda da işaret ettiğimiz gibi, biz bir dilci olmadığımızdan, bu kitabeleri filolojik bakımdan bir incelemeye tabi tutmamız bizden beklenmemelidir. Yurdumuzun eski eserleri ile meşgul olurken karşılaştığımız bu birkaç kitabe örneğini, Anadolu'nun tarih hatıralarının bir yaprağı olarak, takdim ediyoruz.⁶

VII

NEVŞEHİR'DE KİLİSE KİTABESİ

Grek harfleriyle Türkçe olarak düzenlenmiş ve 1912'de basılmış 1913 yılına ait bir Nevşehir salnamesinde, buradaki bir kilisenin kapısı üstünde bulunan kitabenin kopyası verilmektedir. Evvelce yayınladığımız ve bu salname hakkındaki bir araştırmada bu kitabeden de kısaca bahsedilmişti⁷. Konumuz içine girdiğinden onu da burada, salnamedeki metni ve Türkçe okunuşu ile yeniden veriyoruz:

Μετζιδ ὀλοσὸν ἰόμου Σουλτάν Ἀπδοῦλ Μεδζιδ χανήν
ζίρα σαγεσιντή ἰνσά ὀλδοῦ Νέβσεχιρδε ποῦ κιλίσα

kalmışlardı, bu yüzden de oraya "Kappadokya'da Hellenizm uyanışının kaynağı" denilmiştir, H. Grégoire, *Rapport sur un voyage d'expédition dans le Pont...*, "Bul. de Correspondance Hellenique" XXXIII (1909) s. 90; bu küçük kasaba hakkında ayrıca bkz. İ. Arkhelaos, *He Sinasos*, Atina 1924. Son yıllarda yayınlanan bir yazıda da Türkçe konuşan Ortodoksların Türk asıllı oldukları ileri sürülmüştür; Talat Tekin, *Tarih boyunca Türkçe'nin yazısı*; "Ulusal Kültür" dergisi, I. sayı 2 (1978) s. 29.

⁴ Yordanoğlu yukarıda gösterilen makalesinde Anadolu'daki "karamanlıca" kitabeler ile ilgili bazı yayımlar bildirir: E. Khatzidakis *Christianikes epigraphes M. Asias kai Pontou*, "Mikrasiatika Khronika" VIII (1959) s. 60-73; Th. Sp. Theophaeidis, *Syllogi epigrammaton ek ton en Mikra Asia Hieron Naon*, "Mikrasiatika Khronika", XV (1972) s. 400. Bu iki yazıyı görmemiz mümkün olmadı.

⁵ Bu kitabelerin resimlerini sağlamakta yardımcı olan Doç. Dr. Yılmaz Önge ile eş Sanat Tarihçi Ergül Önge'ye ve Asistan Tanju Cantay'a teşekkür ederim.

⁶ Bu yazımızda transliterasyonda Grek harflerinin karşılıklarını şu surette yaptık:

Φ = Ph; χ = kh; π = P; ου = ou.

⁷ Semavi Eyice, *Rum harfleri ile Türkçe (Karamanlıca) bir Nevşehir Salnamesi (Yıllığı)* şu eserde: *Fındıkoğlu Armağanı* (İst. Üniv. yayımlarından, No. 2260 - İşletme Fakültesi yayımı No. 389) İstanbul 1977, s. 77-102.

Κάϊσεριγε ραχιπί ιδι Παΐσιος πίρι βαλιά
 Ναζιανζοῦ Λεόντιος χέμ οὔσταδῆ Γρηγόρ κάλφα
 Πι χάμδ-ουλλάχ ιτμάμ ὀλδοῦ ὀκοῦ φεράχλα ταριχίν
 βαλιδετουλλάχά έμανέτ κηληνδῆ μάαν κασαπά

[1849]

Bu kitabenin transliterasyonunu şu surette yapabiliriz:

1. Metzid olsoun iomrou Souldan Apdoul Medzid Khanın
2. Zira sagesinte insa oldu Nevsekhirde bou kilisa
3. Kaiseriye rakhipi idi Paisios piri valia
4. Nazianzou Leontios khem oustadi Grigor kalpha
5. Pi Khamd - oullakh itmam oldou okou ferakhla tarikhin
6. Validetoullakha emanet kılını maan kasaba

1849

Aynı kitabenin bugünkü dilde karşılığı şöylece yapılabilir:

1. Mecid olsun ömrü Sultan Abdülmecid Hanın
2. Zira sâyesinde inşa oldu Nevşehirde bu kilisa
3. Kayseriye rahibi idi Païsius pîr - i vâla
4. Nazianzu Leontios üstâd-ı Gregor kalfa
5. Bi Hamdillah itmam oldu oku ferahla tarihin
6. Validetullaha emanet kılını mâan kasaba

[1849]

Kitabenin 2. satırında Nevşehir adının Türkçe şekli ile yazılması ve aynı adının rumca karşılığı olan Neapolis'e itibar edilmediği dikkate değer. Evvelce bu kitabeyi tanıtırken işaret ettiğimiz gibi, burada 3. satırda adı geçen rahip Païsius, önce Kayseri yakınında Zinçidere Manastırı başrahibi olmuş, sonra da Kayseri Metropolitliğine yükselmiştir. Bu arada "karamanlıca" kitaplar da yayınlamıştır. Bu kitaplardan 1835'de basılan bir tanesinde Païsius, Türkçenin Grek harfleriyle yazılabilmesi için değişik bir işaretleme kullanmıştır.⁸ 4. mısradaki Nazianzos'lu Leontios'un ne yaptığı pek açık anlaşılmamaktadır. Fakat aynı satırdaki üstad Gregor Kalfa'nın, bu

⁸ Bu hususta bkz. E. Dalleggio d'Alessio ve S. Salaville, *Karamanlidika, Bibliographie analytique d'ouvrages en langue turque imprimés en caractères grecs, I-1584-1850*, Atina 1958; s. 180, No. 55 (1817), s. 214, No. 70 (1835), s. 216, No. 71 (1835) kşl. s. 217, 262, No. 97 (1899).

kilisenin mimarı olduğu öğrenilmektedir. Nihayet son satırda Nevşehir'in Validetullaha yani Meryem'e ithaf edilmiş olduğu da açıklanmaktadır.⁹ Bu manzum kitabe metninin son satırının bir tarih olduğu 5. mısradaki belirtilmiştir. Salnamede kilisenin 1849'da yapıldığı yazılıdır. Bu mısraın ebecedi de 5. mısradaki *ferah* kelimesiyle tamiyeye yapıldığı takdirde ancak milâdî 1805 tutmaktadır. Bu bakımdan bu manzum tarihin hesabında bir karışıklık vardır. Nevşehir'in bu ikinci büyük kilisesinin Sultan Abdülmecid (1839-1861) yıllarında ondan alınan izinle, hatta belki de yine onun maddî yardımını ile yapıldığı anlaşılmaktadır.¹⁰ Bugün bu kilise binasının hâlâ durup durmadığını ve bu kitabenin ne olduğunu öğrenmek mümkün olmamıştır.

VIII

TOKAT'TA MEZAR KİTABESİ

(Resim 1)

İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi asistanı Tanju Cantay tarafından 1979'da çekilen bir fotoğraftan öğrendiğimize göre Tokat Müzesinde "karamanlıca" bir kitabe bulunmaktadır. Bu taş Kışla mahallesinden getirilmiştir. Üzerindeki kabartma süslemeden, bu kitabenin oldukça gösterişli bir mezar anıtına ait olduğu anlaşılmaktadır. Dört satır halindeki kitabe metni şudur:

ΠΥ ΜΕΖΑΡΤΑ ΠΑΤΑΡ· ΠΑΝΑΠΩΤ
 ΠΟΠΑΤΖΟΓΛΥ·1847
 ΕΧΛΙ ΕΛΕΝΑ·1884·
 ΚΗΖΗ ΜΑΡΙΝΑ·1861XX

⁹ Yukarıda *not 7'deki yazımızda*, kötü bir talih eseri olarak son mısradaki *Validetullah* kelimesi *Velidetullah* şeklinde dizilmiş ve basılmıştır. Bu nahoş yanlışlığa burada işaret ederek düzeltiriz.

¹⁰ Bu kilisenin kapısı üstünde Grekçe ikinci bir kitabe daha olduğunu Salname'nin bu bahsini yazan G. Mavrides haber vermekte (kışl. s. 121) ve bu kitabenin de kopyasını bildirmektedir. Ancak bu ikinci kitabede Sultan Abdülmecid'in adının bulunmayışı dikkat çekicidir.

Grek harfleriyle transkripsiyonu:

Πού μεζαρτᾶ γιατάρ . Παναγιώτ

Πογιατζόγλου . 1847

"Εχλι 'Ελένα . 1884.

κηζή Μαρίνα . 1861 xx

Bunun transliterasyonu:

1. Pou mezarta giatar. Panagiot
2. Pogatzoğlu. 1847
3. Ekli Helena. 1884
4. Kızı Marina. 1861

Kitabenin Türkçe olarak yazılışı:

1. Bu mezarda yatar Panayot
2. Poyatzoğlu (= Boyacıoğlu) 1847.
3. Ehli Helena. 1884
4. Kızı Marina. 1861.

Böylece bu gösterişli taşın, bir aile mezarına ait olduğu ve burada 1847'de ölen baba Panayot Poyatzoğlu (Boyacıoğlu) ndan başka, 1884'de ölen eşi Helena'nın ve 1861'de ölen kızları Marina'nın yatmakta olduğu bildirilmektedir. Taş herhalde annenin ölümünden yani 1884'den az sonra işlenmiş olmalıdır. 2. satırdaki soyadı olan ΠΟΓΙΑΤΖΟΓΛΩ'nu nasıl okumak gerektiği biraz düşündürücüdür. Bu bizim tahminimize göre, Türkçe Boyacıoğlu'nun Grek harflerine çevrilmiş şekli olmalıdır. Grekçede B, Y, C seslerini verebilmek için Π, ΓΙ, ΤΖ kullanıldığı bilinmektedir. Öyle sanıyoruz ki, bu adı Boyacıoğlu, veya iki sesli harfin birleşimi ile Boyacıoğlu şeklinde kabul etmek pek yanlış olmayacaktır.

IX

ISPARTA'DA KİLİSE KİTABESİ

(Resim, 2-5)

Isparta'nın, Doğanlı mahallesinde Aya Yorgi (Hagios Georgios), veya Çanlı kilise, veya Yukarı kilise denilen büyük bir kilise bulunmaktadır. Uzunluğu 31 m. yi bulan bu büyük yapının üç kapısından batı tarafındaki üzerinde kâgir bir çan kulesi bulunan esas girişin üstünde bir kitabe bulunmaktadır.

**ΠΟΥ ΣΕΡΙΦ ΕΙΣΟΔΙΑ ΤΗΣ ΠΑΝΑΓΙΑΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΗ ΕΒΒΕΛΑ
 ΑΛΛΑΧΟΥ ΑΖΙΜΟΥΣ ΣΑΝΗΓ ΣΑΝΙΕ ΒΑΛΙΤΕΤΟΥΛΛΑΧΗΓΓ
 ΚΕΡΕΜΙ ΙΝΑΓΙΕΤΛΕΡΙΓΙΛΕ ΠΑΤΗΣΑΧΗΜΗΖ ΣΕΪΒΚΕΤΛΟΥ
 'ΑΠΤΟΥΛ ΜΕΤΖΙΤ 'ΕΦΕΝΤΙΜΙΖΙΓΓ 'ΕΓΑΜΗ ΤΕΒΛΕΤΛΕΡΙΝΤΕ
 ΒΕ 'ΑΡΧΙΕΡΕΑΣΜΗΣ ΚΥΡΙΟΣ ΚΥΡ ΜΕΛΕΤΙΟΣ 'ΕΦΕΝΤΙΜΙΖΙΓΓ
 ΒΑΚΤΗΝΤΑ ΤΖΟΥΜΛΕ 'ΟΡΘΟΔΟΞΟΣ ΧΡΙΣΤΙΑΝΛΑΡΗΓΓ
 ΙΜΤΑΤ ΒΕ ΓΑΪΡΕΤΛΕΡΙ ΙΛΕ: 1857 ΜΑΪΟΥΣ: ΤΑΡΙΧΙΝΤΕ
 ΜΙΓΣΛΙ ΧΑΤΖΗ ΝΙΚΟΛΑ ΒΕ ΡΟΔΟΣΛΟΥ 'ΑΝΔΡΕΑΣ ΣΟΥΛΗΝΑΣ
 ΟΥΣΤΑΛΑΡΤΑΝ ΤΕΜΕΛΙ ΚΟΝΟΥΛΟΥΠ 1858 ΜΑΪΟΥ: 20 ΤΑΡΙΧΙ
 ΜΕΡΧΟΥΜ ΧΑΤΖΗ ΝΙΚΟΛΑ 'ΟΥΣΤΑ ΒΕΦΑΤ 'ΕΤΤΙΚΤΕ
 1860 ΣΕΝΕΣΙ 'ΙΤΖΙΝΤΕ 'ΑΝΔΡΕΑ 'ΟΥΣΤΑΤΑΝ ΧΗΤΑΜ
 ΠΟΥΛΜΟΥΣΤΟΥΡ**

Grek harfliyle transkripsiyonu:

Πού σερίφ εισόδια τῆς Παναγίας εκκλησίαση ἔββελα
 'Αλλάχου ἀζίμους σανήγ σάνιε βαλιτετουλλάχηγγ
 Κερεμί ιναγιετλερίγίλε πατησαχημηζ σεβκετλου
 'Απτούλ Μετζίτ ἔφεντιμιζίγγ ἔγιαμη τεβλετλεριντέ
 βέ ἀρχιερασημηζ κύριος κυρ Μελέτιος 'Εφεντιμιζίγγ
 βακτητᾶ τζούμλε ὀρθόδοξος χριστιανλαρήγγ
 ἰμτάτ βέ γαΐρετλερί ἰλέ 1857 μαΐου 5: ταριχιντέ
 Μιγισλί χατζῆ Νικόλα βέ Ρόδοσλου 'Ανδρέασ Σουλίγας
 ουσταλαρτάν τεμελί κονουλούπ 1858 μαΐου: 20 ταριχί
 μερχούμ χατζῆ Νικόλα ούστᾶ βεφάτ ἔττικτέ
 1860 σενεσί ἰτζιντέ 'Ανδρέα ούστατάν χητάμ
 Πουλμούστουρ.

Bu metnin transliterasyonu şu surette yapılabilir:

1. Pou seriph eisodia tes Panagias ekklesiası evvela
2. Allakhou azimous sanig sanie Valitetoullakhun
3. Keremi inagieterigile patisakhımız sevketlou
4. Aptoul Metzit ephentimizin egiamı tevletlerinte
5. Ve arkhiereasımız kyrios kyr Meletios ephentimizin
6. Vaktınta tzoumle orthodoxos khristianların
7. İmtat ve garetleri ile: 1857 Maïou 5: tarihinte
8. Migisli Khatzi Nikola ve Rodoslou Andreas Soulinas
9. Oustalartan temeli konouloup 1858 Maïou: 20 tarihki

10. Merkhoum Khatzi Nikola ousta vephat ettikte
11. 1860 senesi itzinde Andrea oustatan khitam
12. poulmoustour

Bu uzun kitabenin bugünkü yazılışla karşılığı şöyledir:

1. Bu şerif Eisodia tes Panagias ekklesiası evvel
2. Allah-u Azîmuş - şanın sanie Validetu'llâhın
3. Kerem-i inâyetleriyle Padîşahımız şevketlü
4. Abdülmecid efendimizin eyyâm-ı devletlerinde
5. Ve arhiercasımız Kyrios kyr Meletios efendimizin
6. Vaktinde cümle Ortodoks Hıristiyanlarımın
7. İmdad ve gayretleri ile: 1857 Mayıs 5: tarihinde
8. Meyisli Hacı Nikola ve Rodoslu Andreas Soulinas
9. Ustalardan temeli konulup 1858 Mayıs 20 tarihi
10. Merhum Hacı Nikola usta vefat ettikte
11. 1860 senesi içinde Andrea ustadan hitam
12. bulmuştur.

Bu gösterişli ve heybetli yapının Sultan Abdülmecid (1839-1861) yıllarında yapılarak Meryem'in dünyadan geçişine (εἰσοδος) sunulduğu kitabesinden öğrenilmektedir. Böylece buraya Aya Yorgi kilisesi denilmesi yanlıştır. Kilise Abdülmecid yıllarında, ve Başpapaz Meletios zamanında bütün Ortodokslardan sağlanan yardımlar ile 1857 yılı 5 Mayıs'da yapılmaya başlanmıştır. Mimarları Meyis'li Hacı Nikola ile Rodos'lu Andreas Soulinas kalfalardır. Fakat 20 Mayıs 1858'de Hacı Nikola kalfa ölmüş, inşaat Andreas kalfa tarafından sürdürülerek 1860 yılı içinde tamamlanmıştır.

Kitabede dikkati çeken hususlar şunlardır:

Satır 1'de kilisenin adı Grekçe olarak Eisodia tes Panagias olarak yazılmıştır. Ayrıca yine bu satırda yapı için Grekçe olarak *ekklesia* denilmiştir. Halbuki önceki Nevşehir kitabesinde aynı terimin Türkçe yazılış olan *kilisa* tercih edilmişti. Halbuki satır 2'de Allah adı anılmakta ve Meryem, Panagia olarak değil fakat Validetu'llâh olarak vasıflandırılır.

Satır 5'deki *arkhieresa* ise başpapaz anlamına gelir. Kitabenin dört yerinde (satır 2, 4, 5, 6) . . . *in* için ΗΓΓ harfleri yazılmıştır ki, bu transkripsiyona niçin lüzum görüldüğü anlaşılmaz. Grekçede çifte Γ (gamma) *ng* sesi vermede kullanılır. Fakat *in* için bunun kullanılması yersizdir.

Satır 7 ve 9'da Mayıs ayı Grekçe olarak yazılmıştır.

Satır 8 başında ΜΙΓΙΣΛΙ adının Meis'li olduğunu sanıyoruz. Bilindiği gibi Meis (veya Meyis) İtalyanların Castelorizo (veya Castelrosso) dedikleri Megiste olup, on iki adanın en ufağı ve en doğuda olanıdır¹¹.

Satır 10'da İslami bir terim olan Merhûm'un kullanılması dikkate değer.

X

İSPARTA'DA MEZAR KİTÂBESİ

Çok yıl önce Isparta Halkevi Dergisinde yayınlanan bir yazıda yine Grek harfleriyle Türkçe olarak kısa bir mezar kitabesi verilmişti.¹² O tarihlerde yani 1936'da Isparta Halkevi Müzesinde 19 sayı ile kayıtlı bulunan bu taşı araştırmalarımıza rağmen bulmak mümkün olmamıştır. Bu yüzden metnin aslını burada veremiyoruz. Halkevi Dergisinde yayımlandığı şekli ile Türkçe metni burada tekrarlıyoruz:

1. Bu mezar
2. Rahmetli Hacı
3. Simeon'un oğlu
4. Rahmetli Hoca
5. Klementosundur.

1838

Bu kitabeyi yayınlayan F. Aksu'nun yazdığına göre taş mermerden olup, 0 m. 56 × 0 m. 74 ölçüsündedir. Altında ayrıca iki satırlık Grekçe de yazı vardır. Bu vesile ile yazar, Isparta *Şeri Sicilleri Defter*'lerinden derlenmiş çeşitli kayıtlarda burada XVII. yüzyıl başlarında yaşayan Türk adlı hristiyanların varlığını da ortaya koymaktadır.¹³ Bu hristiyanların adları dikkate değer: Bayram, Yağmur, Sinan, Çakmak, Durmuş, Bali, Aka, Doğan, Kaplan, Harzem, Asar,

¹¹ Kitabenin 8. satırındaki Migisli'yi biz Meyis'li olarak okuduk. Ancak Meyis (veya Meis) adasının eski adının Megiste olduğuna burada işaret edelim, bu ada hak. bkz. L. V. Bertarelli, *Possedimenti e Colonie, Isole Egee, Tripolitania, Cirenaica, Eritrea, Somalia* (Guida d'Italia del Touring Club Italiano) Milano 1929, s. 131-134.

¹² Fehmi Aksu, *Isparta'da Hristiyan Türklere dair*, "Ün - Isparta Halkevi Dergisi" IV, sayı 45/46 (1937-38) s. 644.

¹³ F. Aksu, *aynı yazı*, s. 643-646.

Yahşi, Arslan, Murad, Ayvaz, Temel, Kara, Evran, Mehmed, Rüstem, Ruşen, Budak, Nazlı, Fidan, Kurt.

XI

NİĞDE'NİN KUMLUCA KÖYÜNDE KİLİSE KİTÂBESİ

(Resim 6, 7)

Niğde'nin merkez nahiyelerinden Kumluca köyünde çok mun-tazam yapılı, kâgir bir kilise vardır. Bunun kapısı üstünde dokuz satırlık uzun bir kitâbe bulunmaktadır:

ΙΣΤΥ ΕΜΑΥΕ ΕΧΤΑΖ·ΟΛΑΝ·ΑΓΟΣ·ΣΦΑΝΟΣ ΕΚΛΙΣΑCΙ·ΤΙΚΑΤΛΙ ΓΑΠΙΛΤ ΡΥΓ·ΖΕΜΗΝ
ΧΑΛΙΦΕCΙ CΕΦΚΕΤΛΥ·ΕΛΑΜΕΤΛΥ·ΦΥΚΑΡΓΑ·ΜΕΡΧΑΜΕΤΛΥ·ΠΑΤCΑΧΙ·ΑΛΗΤΕΝΑ·CΥΛΑΤΗ
ΜΑΧΜΥΤ·ΕΦΕΝΤΙΜΙΖΙΝ·ΜΕΡΧΑΜΕΤΚΙΑΡ·ΙΝΑΓΕΤΥΛΛΑΧΙ·ΧΑΤΤΙ·ΧΥΜΑΓΙΝΦΕΡΜΑ
ΝΙ ΑΛΙCΑΝΙΗΛΕΝ·ΤΖΥΜΛΕΜΙΖ·ΓΕΚΤΛ·ΒΕ ΓΕΚΤΖΙΑΤ·ΟΛΑΛΙΜ·ΑΒΑΖ·ΕΤΕ
ΡΕΚ·ΤΕΓΕΛΙΜ·ΖΥ ΗΛ·ΤΖΙΛΑΛ·ΧΑΖ·ΤΑΡΝΕΚΙ·ΠΥ ΑΤΑΛΕΤΛΥ·ΠΑΤCΑΧΙ
ΜΙΖΙΝ·ΥΖΕΡΗΤΕ ΟΛΕCΗ ΝΑΖΑΡ·ΑΜΙΝ·ΤΕΒΛΕΤΙ·ΑΛΙΓΕ·ΚΥΛΛΑΡΙΝΤΑΝ
CΕΡΦΕΤΛΥ·ΚΥΡΟΕ·ΑΓΟΕ·ΙΚΟΝΙC·ΔΕΕΠΟΤΙ·ΑΝΘΙΜΟC ΕΦΕΝΤΙΜΙΖΙΝ
ΒΑΚΤΙ ΤΟΑCΙΗΛΕΝ ΚΥΜΩCΧΑΝΕ·ΚΑΡΓΕCΙΝΤΕΝ·ΗΜΕΡΛΙ·ΠΑΠΑ·ΑΖΑΡΟC
ΤΕΡΗ·ΓΡΓΟΡ·ΚΑΛΦΑ·ΜΑΡΦΕΤΙΠΛΕΝ·1835·ΙΩΛΙΥ·2·ΠΑΠΗΛΤΗ

ΙΛΥο

Grek harfleriyle transkripsiyonu:

Ἰσπού ἔμανέ ἐχτάζ : ὀλάν : Ἄγιος : σεφανος ἐκλίσασι : τικατλί γιαπιλτί :

ροϋχι : Ζεμήν

χαλιφесί σεφκετλοῦ . ἐλαμετλοῦ : φοουκαραγιά . μερχαμετλοῦ :

πατισαχί : ἀλεμπена . Σουλτάν

Μαχμουτ : ἐφεντιμιζίν . μερχαμετκιαρά : ἰναγιετουλλαχί : χαττι .

χουμαγίνφερμα –

νί αλισανίηλεν : τζούμλεμιζ : γέκτιλ : βέ γιεκτζιάτ : ολαλίμ :

ἀβάζ . ἐτέ –

ρεκ : τεγιελίμ . ζούήλ . τζιλάλ : χαζηρετλερινέκι : ποῦ ἀταλετλοῦ :

πατισαχί-

μιζίν . οὔζερητὲ ὀλσούν ναζάρ . ἀμίν : τεβλέτι : ἀλιγιέ :

κουλλαριντάν

σερφετλοῦ : κύριος : κύριος : ἅγιος . Ἰκονίου : δεσποτί : Ἄνθιμος

ἐφέντιμιζίν

βακτί τοασιηλέν Κουμουσχανέ : καργισιντέν : 'Ημέραλι :
 Παπᾶ : Λάζαρος
 τορουνού Γριγόρ : κάλφα : μαριφετίγιλεν : 1835 : 'Ιουλίου :
 [2] γιαπηλτῆ
 ?

۱۸۳۰

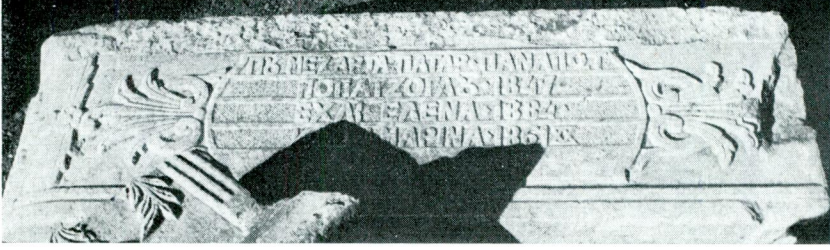
Kitâbenin transliterasyonu şöyle yapılabilir:

1. Ispou emave ikhtas: olan: Hagios Stephanos (?) eklisasi: tikatlı giapılı roukhi: zemin
2. Haliphesi sephketlou elametlou: phoukaragia merkhmetlou padisakhi alempena Soultan
3. Makhmout ephentimizin merkhmetkiara inagietoullakhi khattı khoumaginpherma —
4. Nı alisanilen: tzoumlemiz gektil ve giektziat olalım avaz ete—
5. Rek tegielim zouel tzılal khazieretlerineki pou ataletlou patisakhi—
6. Mızın ouzerinte ousoun nazar Amin: tevleti aligge koularıntan
7. Seriphetlou kyrios kyrios agıos ikonıou despoti Anthimos ephentimizin
8. Vaktı toasielen Koumouskhane kargiesinten Hemeralı Papa Lazaros
9. Torounou Grigor kalpha mariphetigilen 1835 İoulou 2 Giapelte
altta ayrıca ۱۸۳۰

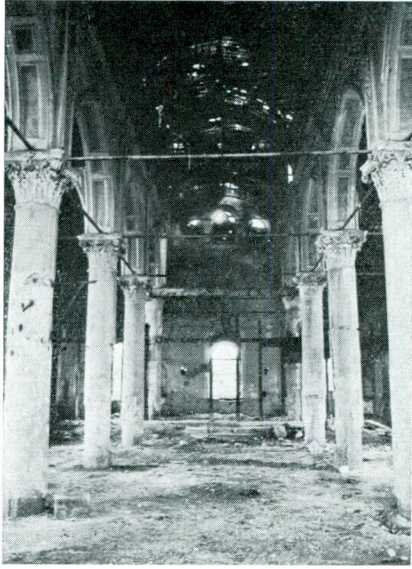
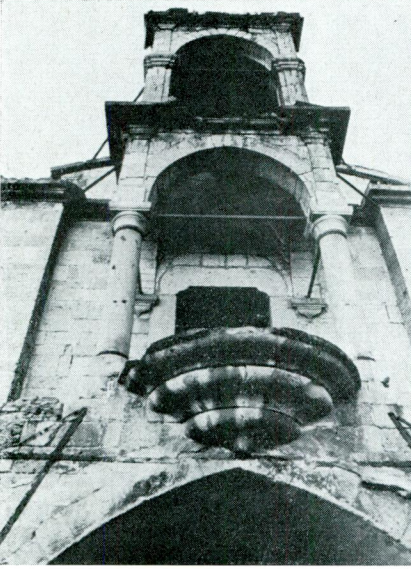
Kitabenin günümüz Türkçesinde yazılışı¹⁴:

1. İşbu emave(?) ihtas olan Hagios Stephanos kilisesi/dikkatli yapıldı/Ruy-i zemin
2. Halifesi/şefketlû, elâmetlû, fukaraya merhametlû Padişah-ı âlempenah Sultan
3. Mahmud Efendimizin merhametkâra inayetullahı hatt-ı hümayun ferma—
4. Nı âlişanıyen/cümlemiz yektil ve yekcihet olalım/âvaz ede-

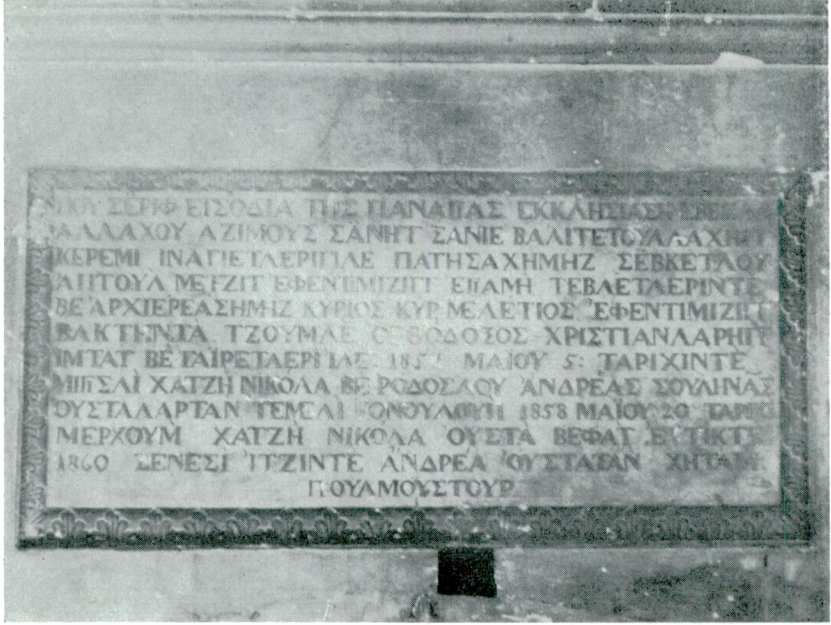
¹⁴ Kitabenin doğru okunup anlaşılması için gerekli durma yerlerine bir çizgi / koymayı doğru bulduk. Esas metinde görülen iki noktalı : işaret, hiçbir işe yaramadıkdan başka manayı da bozmaktadır.



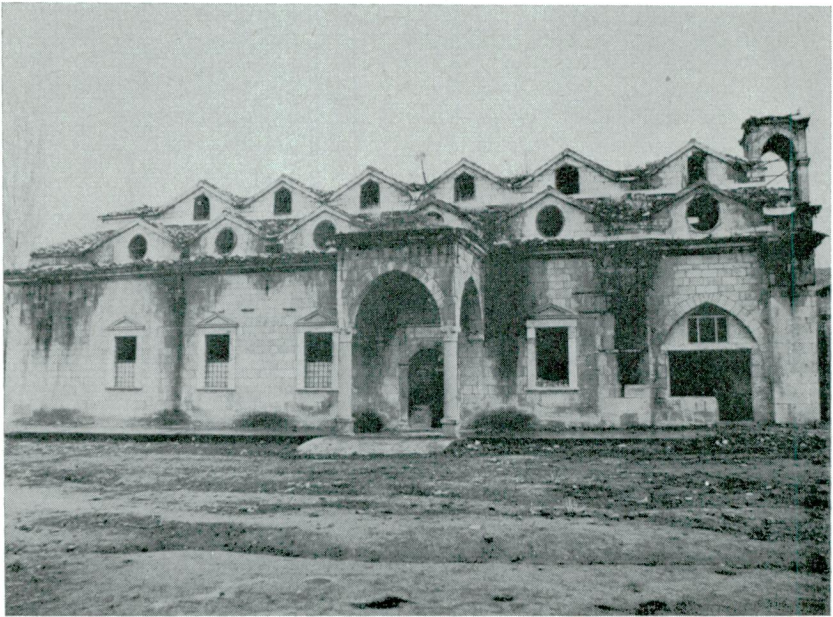
Res. 1 — Tokat müzesinde mezartaşı (foto: Tanju Cantay).



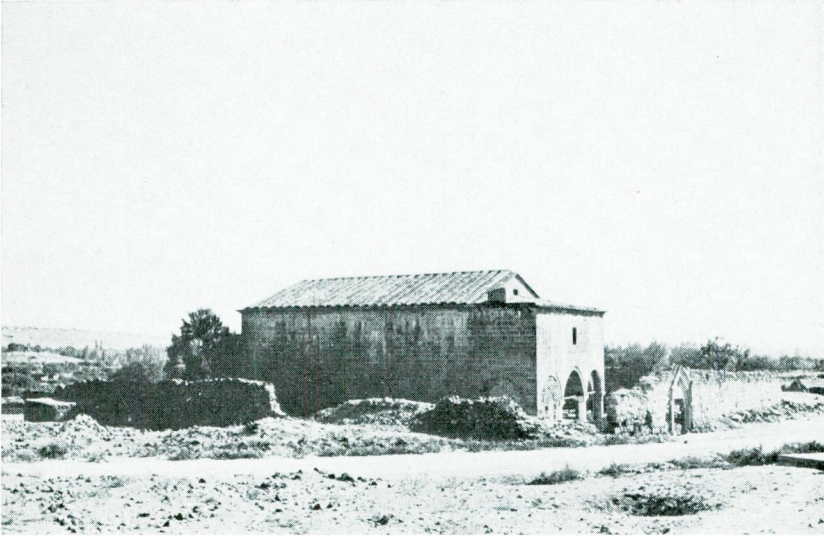
Res. 2, 3 — Isparta'da Çanlı (veya Yukarı) Kilise'nin içi ve çan kulesi (foto: Ergül Önge).



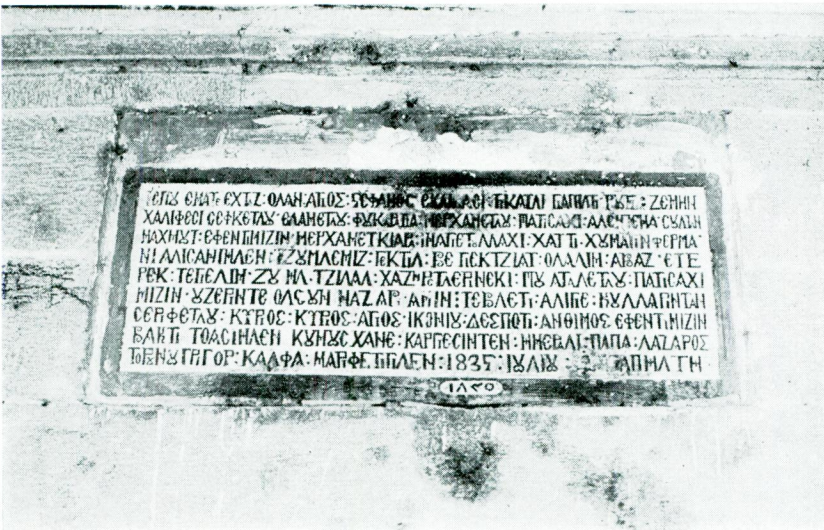
Res. 4 — Isparta'da Yukarı kilisede kitabe (foto: Ergül Önge).



Res. 5 — Isparta'da Yukarı kilisenin genel görünüşü
(foto: Ergül Önge).



Res. 6 — Niğde'nin Kumluca köyünde kilise (foto: Tanju Cantay).



Res. 7 — Niğde'nin Kumluca köyünde kilisenin kitabesi
(foto: Tanju Cantay).



Res. 8 — Niğde'nin Hamamlı (evvelce Kurdonos) köyünde kilise
(foto: Tanju Cantay).



Res. 9 — Niğde'nin Hamamlı köyünde kapı üstünde sıvacı kitabesi
(foto: Tanju Cantay).

5. Rek diyelim/Zül-celâl Hazretlerineki/bu adâletlû Padişahı-
6. Mızın üzerinde olsun nazar/Amin/Devlet-i Aliye kullarından/
7. Şerefetlû Kyrios Kyrios Hagios İkoniou Despotu Anthimios efendimizin
8. Vakt-i duasıylen/Gümüşhane karyesinden Hemera'lı Papa Lazaros
9. Torunu Gregor kalfa marifetiyle/1835 İouliou (Temmuz) 2 yapıldı/.

Kitabeden öğrenildiğine göre, kilise Sultan II. Mahmud (1808-1839) yıllarında ve onun fermanıyla¹⁵, Konya (İkonion) metropoliti Anthemios'un zamanında Gümüşhane'nin Hemera köyünden Lazaros torunu Gregor kalfa tarafından yapılarak 2 Temmuz 1835 tarihinde tamamlanmıştır.

1. satırdaki ikinci kelimenin ne olduğunu anlamak mümkün olmuyor. Aynı satırda kilisenin hangi azize sunulduğunu belirten ad da anlaşılmıyor. Bu adı Στέφανος olarak okumak düşünülebilirse de, arada τ harfinin eksik olduğu açıkça bellidir. Acaba bu bizim bilmediğimiz bir aziz adı mıdır? yoksa sadece kitabeye işleyen taşcının bir yanlış mıdır?

5. satırdaki *ataletlou* şeklinde okunan kelimenin aslında *adalletlû* olarak düşünüldüğü bellidir. Eğer kasitli değilse, bu gülünç

¹⁵ Sultan II. Mahmud, büyük Yunan ayaklanması (1827) ve bu olayın İstanbul'daki Patrikhane tarafından desteklenmesinin öğrenilmesi üzerine, İmparatorluğun Ortodoks reayasına büyük ilgi göstermiş ve onların kiliselerinin yapılmasına yardımcı olmuştur. Böylece Rum reayanın koruyuculuğunu kendi üzerine almıştır. Bu husus yukarıdaki kitabede de belirtilmiştir. İstanbul'da surlar dışında Balıklı (Zoodokhos Pigi) ayazma, manastır ve kilisenin, yine II. Mahmud tarafından verilen bir fermanla ihyası hususunda bkz. Reşat Ekrem Koçu, *İstanbul Ansiklopedisi*, IV, İstanbul 1960, *Balıklı ayazması* maddesi, s. 2018-2019. Bu hususta ayrıca bkz. Mison (=M. İ. Nomidis), *He Zoodokhos Pighi*, İstanbul 1937, s. 186; Anonim, *Zoodokos Pighi Baloukli* (Patrikhane yayını) İstanbul 1952; bu vesile ile Sultan II. Mahmud devrinde Grek harfleriyle Türkçe olarak buranın bir tarihçesinin de basılmış olduğuna işaret etmek isteriz: Sophronios Hacı Aslanoglu, *Halen medine-i Konstantiniye'de bulunur olan Zoodokhos Pighi yâni hayat verici meşhur pınarın ve mukaddes kilise'yi şerifin muhtasar nakliet tahrirati...*, Kudüs 1836. Bu ufak kitap Konstantinos Rodes tarafından düzenlenen ve Grekçe olarak 1835 ve 1841'de basılan tarihçenin ilk baskısından Sille'li papaz Sophronios tarafından türkçeye çevrilerek yayınlanmıştır. Bu kitap ve baskıları hak. bkz. S. Salaville ve E. Dalleggio d' Alessio, *Karamanlidika*, I, 1584-1850, Atina 1958, s. 233-235.

hata niçin yapılmıştır? T yerine Δ konulmak suretiyle bu çirkin hata pek âlâ önlenebilirdi.

Kitabe metnini Türk dilindeki yazılışı ile tekrarlaraken bozuk olan ifadeyi bir parça olsun düzeltilebilir için, gerekli olduğunu düşündüğümüz yerlere bir / işareti koyduk. Halbuki kitabede bazı kelimelerin aralarına iki nokta konulmak suretiyle gereksiz bir ayırma yapılmıştır. Okunuşu bozan bu noktalamaya niçin lüzum görüldüğü anlaşılabilir. Ayrıca kitabeyi işleyen taşçı 3., 4., 5. satırlarda kelimeleri keserek, devamlarını alt satırların başında yazmıştır.

XII

NİĞDE'NİN HAMAMLI KÖYÜNDE KİLİSE'DE YAZI

(Resim 8, 9)

Niğde'nin yakınında Kumluca'nın komşusu olan Hamamlı köyünde de bir kilise vardır. Bu köy evvelce Kurdonos (veya Kurdunuz) olarak adlandırılmıştır. Bu Hıristiyan köyünün halkının evvelce Türkçe konuştukları, İstanbul'da Balıklı Manastırı kilisesindeki 1867 tarihli bir mezartaşından da öğrenilmektedir.¹⁶ Buradaki, kesme taştan inşa edilmiş, gösterişli ve çok iyi durumdaki kilisenin cümle kapısının üstünde bir haç ve iki yanında yer alan "ejderi tepeleyen Hagios Georgios" kabartmalarının altında tek satır halinde boydan boya uzanan bir kitabe yer almaktadır.

¹⁶ Şimdi adı Hamamlı olan Kurdonos'un halkı, İstanbul'da bile dillerini korumuşlardı. Nitekim Balıklı kilisesi avlusundaki mezartaşlarından biri, 1867'de bir şenlik sırasında bir havai fişek'in isabeti ile Taşkılla önünde ölen 25 yaşındaki, Kurdonos'lu Prodrinos'un ölümünü ve ustasının üzüntüsünü bir "ağıt" edası içinde manzum olarak anlatır, bkz. Reşat Ekrem Koçu, *Demirkazık, "Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Belleği"* sayı 80 (1948) s. 5, ayrıca bkz. R. E. Koçu, *not 15'deki yerde*, s. 2020, bu mezartaşının dilimize çevrilmiş şeklini burada tekrarlıyoruz:

Niğde sancağında Kurdonos'tur vatanım
 Yuvan torunu Prodrinos'tur zatım
 Donanma gecesi bir kazaya uğradım
 Seyre gittim ateş taliminin karşısına
 Taşkıllada bir fişek vurdu başıma
 Yeni girmiştim yirmi beş yaşına
 Rahmet çıkarın okuyan kardaşlar
 Ustam da ahü figan eder, akıtır kanlı yaşlar
 Tarihin bin sekiz yüz altmış yedide başlar.

ΠΡΑΞΗΣ ΕΚΚΛΗΣΑΙ ΣΟΥΒΑΙΑΝ ΚΑΙΣΕΡΙΑΝ
 ΕΝΤΗΡΛΙΚΤΕΝ ΦΑΚΗΡ.....ΙΝ.....
 ΑΙΖΙΝ ΣΟΥ...Ζ... ΜΓΣΟΓΜΕΤΑΜΟΡΦΩΘΙΣ
 ΓΙΑΡΤΗΜΖΙΟΛΣΧΝΤΖΩΜΛΕ
 ΗΕΛΘΙΝΓΑΙ ΙΑΑΝ..... 18° 6

Grek harfleriyle yazılışı:

Πού ἀξήξ ἐκκλησαί σουβαϊάν Καισεριλή Ἐντηρικτέν
 φακ[ir] uzun bir parça okunamıyor]
 ...] μγσορη Μεταμορφωθίς γιαρτημζί όλσοόν τζούμλε

Transliterasyonu:

Pou azez eklesai souvaian Kaiserile Enterlikten
 Phak [.....] gsorie metamorphothis giartemtzo ilsoun tzoumle

Kitabenin Türkçe karşılığı:

Bu aziz eklesayı (= kiliseyi) sıvayan Kayserili Entirlikten Fak[ir]?
] gsori Metamorphotis yardımcı olsun cümle.

Boya ile yazıldığı için ortasında uzunca bir bölümü okunamaz durumda olan bu kitabenin altında da daha ufak harflerden kısa bir yazının bazı harfleri teşhis edilebilmektedir. Burada en sonda bir tarih olduğunu sanıyoruz. Fakat bu tarihi öğrenmek mümkün olmamıştır.

Bu yazıda adı belirtilen sıvacının Kayseri'nin Enterlik adlı kasabasından olduğu ifade edilmektedir. Bugün Endürlük olarak bilinen bu yer Talas ilçesine bağlıdır.¹⁷ Bu yer adının hemen arkasından gelen kelimenin sadece baştan üç harfi kesin olarak okunabilmektedir. Devamındaki harflerin bazı kalıntıları teşhis edilebilmektedir. Biz bu kelimeyi Anadolu tasavvufcularının kendilerinden bahsederken sık kullandıkları *fakîr* kelimesi olduğunu sanıyoruz. Yani, Endürlüklü

¹⁷ Kitâbede adı Entirlik olarak yazılan yerin adı Andronike'dir, fakat burası evvelden beri Endürlük olarak tanınmıştır; 1906'da buradan geçen arkeoloji heyeti köyü bu ad ile kaydetmiştir, bkz. H. Rott, *Kleinasiatische Denkmäler...* (Studien über christliche Denkmäler V-VI) Leipzig 1908, s. 160; Endürlük 1946'da Kayseri'nin Talas ilçesine bağlı muhtarlık idi. T. C. İçişleri Bakanlığı yayını, *Türkiye'de Meskûn yerler kılavuzu*, Ankara I, 1946, s. 363.

sıvacı, adını verirken kendisini fakîr olarak sıfatlandırmış olmalıdır. B.ından sonra gelen uzun okunamayan bölümde herhalde bu ustanın adı ve kilisenin kime sunulduğu yazılı olmalıydı. Yazının yeniden okunabilir parçasının başlangıcındaki . . *gsorie*'nin hangi kelimenin sonu olduğunu anlayamadık. Bunun önündeki bazı harflerin alt uçları belli olmakla beraber, yukarı kısımları okunamamaktadır. Belki bir merdiven dayayıp, yazıyı ıslatmak suretiyle bu eksik kelimeleri tamamlamak mümkün olacaktır. *Metamorphosis* ise belki kilisenin sunulduğu dinî varlık ile ilgili olabileceği gibi, yenileyici anlamına geldiğine göre, bir tamiri yaptırma ifade için de kullanılmış olabilir. Bu durumda okunmayan eksik kısımda bu işi yaptırmanın adının bulunması gerekir.